

BAKÜ'DE ERMENİLERİN YAPTIKLARI SOYKIRIM (MART 1918) VE EDEBİYATTA YANSIMALARI

Ebülfez Amanoğlu*

19. yy. sonu 20. yy. başlarında Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri olan Bakü, Kafkasların en büyük sanayi merkezi haline gelmişti. Bakü petroleri tüm dünyanın, özellikle Rusya'nın dikkatini çekmekte idi. Bu yüzden Petrograd'da (Petersburg) Bolşevik ihtilali gerçekleştirildikten hemen sonra Lenin, Bakü'yü Kafkasya Bolşeviklerinin odağına dönüştürmeye karar vermiş ve bununla ilgili olarak Ermeni Stepan Şaumyan'ı Aralık 1917'de Kafkasların olağanüstü komiseri atamış, Şaumyan da kısa süre içerisinde Ermeni Korganov'un başçılık ettiği Askeri Devrim Komitesi ile birlikte karargahı Tiflis'ten Bakü'ye taşımıştır.

Bu durum ortamı daha da gerginleştirdi. Ayrıca yerli Türkleri temsil eden Müsavat Partisi'nin, milli güçlerin otoritesinin gittikçe artması Ermeni taşnakları ile birleşmiş Bolşevikleri çok korkutmuştu. 1917 yılı sonlarında Bakü Konseyi seçimlerinde Müsavat Partisi'nin oyların çoğunluğunu, yani % 40'ını, Bolşevik kuvvetlerinin ise oyların %14'ünü alması endişeleri daha da arttırmıştı. Milli güçler arazinin bağımsızlığı ve siyasi hakimiyet uğruna yılmadan, inançlı bir şekilde mücadele veriyorlardı. Şaumyan'ı, Azerbaycan Türklerinin bağımsız devletinin olacağı düşüncesi çok rahatsız ediyordu. O Bakü'nün bağımsız Azerbaycan'ın başkenti olması meselesini bir türlü tasvip etmiyor, Ermenilerin bağımsızlığına gelindiğinde onların bu planı Bakü'de gerçekleştirmesine her türlü yardımı yapıyordu. Şaumyan, Azeri Türklerine "*Size Azerbaycan istiklali yerine bir mezarlık bahş edeceğim*" ifadesini kullanıyordu.¹

Aynı zamanda o Bakü konseyinde ve diğer yerlerde düzenlenmiş toplantılarda bölgenin Hıristiyan ahalisini korkutarak propaganda yapıyor ve

* Prof. Dr. Ebülfez Amanoğlu, Kafkas Üniversitesi öğretim üyesi, Bakü.

¹ Vagif ABİŞOV, "1918 yılı Mart – Nisan soykırımı" *Halk Gazetesi*, 2 Nisan 2004.

diyordu ki Müsavat Partisi'nin başkanı Resulzade tehlike sembolüdür. Müslümanların silahlı birlikleri Türkiye Sultanına güveniyorlar.²

İlk zamanlar Bakü Konseyi'nin halk arasındaki otoritesi çok zayıftı. Çünkü Bakü nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türkler Bolşeviklere inanmamış, bir çoğu da bundan dolayı Müsavat Partisi'ni ve Müslüman Milli Konseyi'ni desteklemiştir. Ermeniler ise Bolşevikleri desteklemiş ve onlardan kendi niyetlerini gerçekleştirmek için yararlanmaya gayret etmişlerdir. Bu yüzden tedrici Ermeni – Bolşevik koalisyonu oluşturmaya başladılar. Böylece Şaumyan, Mikoyan, Emiryan, Korganov ve Taşnaksutyun partisinin diğer temsilcileri “Büyük Ermenistan” devletini kurmak siyasetini Bolşevik bayrağı altında yürütüyorlardı.

Şaumyan aynı zamanda Kafkas cephesinden terhis edilmiş, yahut kaçan Rus askerlerinin silahını alıp Bakü'deki Ermenileri silahlandırıyor. O biliyordu ki güçlü bir askeri birlik olmadan Bakü'de hakimiyeti tamamıyla ele geçirmek geçirmek mümkün değildi. Aynı zamanda Türklerin silahlanmasına her türlü engel olmaya çalışıyordu. Böylece 1918 yılı Mart soykırımı öncesi Bolşevikler Ermenileri hızlı bir şekilde silahlandırmışlardır.

Bolşeviklerin Bakü'de oluşturdukları ordunun Ermenilerden teşkil olması Sovyet tarihçileri tarafından da itiraf edilmişti. Bunlardan biri Y. Ratgauzer'dir. Yazar gösteriyordu ki, Sovyetlerin oluşturduğu Kızıl Ordu karşı devrimci burjuvazi ve mülkdarların çıkış ve ayaklanmalarını tümüyle önlemek gücüne sahip değildi. Bundan dolayı Sovyetler, şehirde yerleşmiş Taşnak askeri birliklerinden yararlanmıştı.³

Şunu da belirtelim ki bu zaman Bakü'de Taşnaksütyun Partisi'ne ve Ermeni Milli Konseyi'ne bağlı bulunan iyi silahlanmış askeri birlikler vardı. Onlara eski Rus ordusundan büyük sayıda silah miras kalmıştı. Aynı zamanda yeterince paraya sahip olan Ermeni Milli Konseyi terhis olunan Rus askerlerinden silah satın alıyordu. Ermeni Taşnak askeri birlikleri iyi eğitim görmüş ve Türklere karşı derin bir nefretle terbiye edilmişti. Mart soykırımı arifesinde Genelkurmay Başkanı Taşnak Partisi'nin üyesi Ermeni Z. Avetisov olan Kızıl Ordu'nun % 80'i Ermenilerden oluşuyordu.

Askeri hazırlık bakımından Azeri Türkleri Ermenilere göre çok daha güçsüz kalıyordu. Azerbaycan Milli Konseyi'nin teşkil etmek istediği ordunun kurulması çok ağır ilerliyordu. Ordunun kurulmasına hiçbir yar-

² Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Hareketler Tarih arşivi, F 176, S 2, Dosya 20, Varak 18.

³ Y. RATGAUZER, *Revolyuetsiya i grajdanskaya voyna v Bakü*, Moskova, 1927, s.40.

dım yoktu. Oysaki Ermeniler Rus çarlığı yıkıldıktan hemen sonra fırsatı yakalayıp Rus ordusunda bulunan kendi askeri güçlerini bir araya getirdiler. Belli olduğu gibi, Azeri Türkleri Rus ordusuna çağrılmıyor, onun yerine vergi ödüyorlardı. Ermeniler Bakü'deki Türklerin rehavete kapılmasını sağlamak için aynı zamanda taktik de uyguladılar. Bakü'nün o zamanki üst düzey görevlilerinden Ermeni Ter-Mikaelyans Ermeni Milli Konseyi ve Taşnak Partisi adından ifade etmiştir ki, eğer Türkler Ruslara, Bolşeviklere karşı çıksalar, Ermeniler de onlarla dayanışma içinde olacak, onları destekleyip Bolşeviklerin Bakü'den kovulmasına yardım edecekler.⁴ Aynı zamanda o günlerde şehrin Türklerin yaşadığı bölümündeki, Ermeniler, Ermenilerin yaşadığı bölgeye taşınmaktaydılar. Böylece Ermenilerin yalan vaatlerine inanmış Türkler hadiselerin gidişine seyirci kalmış, şehirde nelerin olduğunu anlayamıyorlardı.

Savaşa hazır hale getirilen Ermeni kuvvetler savaşı başlatmak için gerekçe de buldular. Bu tahribat Evelina gemisinde Lenkeran'a gitmeye hazırlanan askerlerin silahsızlandırılması olmuştu. Bolşevik-Ermeni birlikleri gemiyi makineli tüfekler ile ateş yağmuruna tuttular. Gemideki silahlara el konuldu. Böylece 1918 yılı 30 Mart tarihinde Bakü'de Ermeniler Türkleri katletmeye, evlerini yağmalamaya başladılar. Akşam saat 6 sularında Bakü asıl savaş alanını hatırlatıyordu. Kıvılcımlar tedricle büyük yangına dönüşmekteydi. Aynı günde Devrimci Savunma Komitesi oluşturuldu. Yeni oluşturulan Bolşevik-Ermeni Komitesi 1 Nisan'da sabah erkenden piyadelerden, top ve uçaklardan istifade etmek suretiyle, taarruzu başlattı. Katliam üç gün içinde hat safhaya ulaştı. Bu günlerde Bakü'de olan İngiltere Konsolosu McDonnell belirtmiştir ki, şehirde cesetlerden başka Müslüman kalmamıştı.⁵ Aynı yılın Temmuz ayında kurulmuş Olağanüstü Tahkikat Komisyonu'nun topladığı belgelerde gösteriliyor ki, iyi silahlanmış ve eğitilmiş Ermeni askerleri Müslümanların evlerine sokuluyor, ev adamlarını katlediyor, onları hançer ve süngü ile doğruyor, çocukları yanan evlerin içine atıyor, üç dört günlük çocukları süngülerin ucuna takıyorlardı.⁶ Çok sayıda genç Türk kadınıni diri diri duvara çivilemişler. Kaçıp canını kurtarmaya çalışan ahaliyi kurşunlamak için önceden şehrin uygun yerlerinde makineli tüfekli adamlar konulmuş-

⁴ Anar İSKENDEROV, "Taşnak - Bolşevik birleşmelerinin Türk - Müslüman ahali-sine karşı soykırımları" *Azerbaycan Gazetesi*, 3 Nisan 2004; Vagif ARZUMANLI, Veli HEBİLOĞLU, Kamil MUHTAROV, *1918 yılı kırgınları*, Bakü, 1995, s.13.

⁵ Cemil HESENLİ, "Azerbaycan'da Ermeni mezaliminin tarihi değerlendirilmesi (1918)" *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve kurtuluşun günümüze Erzurum 1. Uluslar arası Sempozyumu (23 - 25 Temmuz 2002 Erzurum) bildirileri*, Ankara, 2002, s.9.

⁶ Türk - Ermeni ilişkileri belgelerinde...

tu. Müslümanları katletmenin yanı sıra, Ermeniler onların mallarını, evlerini de tahrip ediyor, değerli eşyalarını ise beraberlerinde götürüyorlardı. Daha sonraları bir yerde toprağın altından 57 Müslüman kadın ve kızın cesedi bulunmuştu. Onların kulaklarını, burunlarını kesmiş, karnlarını yırtmış, sağ kalanlara tecavüz etmiş, işkence etmişlerdir.

1918 yılı Mart soykırımı zamanı Bakü şehrinde kaynakların belirttiğine göre Ermeniler 30 bin civarında Müslüman'ı katletmişlerdir. Onların bir çoğunun cesetleri ise bulunamamıştır. Çünkü şahitlerin dediklerine göre Ermeniler, cesetleri ateşe bürünmüş evlere, denize ve kuyulara atmışlardır ki, yaptıkları cinayetin izi kaybolsun. Mart katliamından sonra şehirdeki durumu tasvir eden Menşevik Gazetesi "Naş Golos" yazıyordu: *"Her yerde cesetler, acayip hale salınmış, yakılmış cesetler, bazı yerlerde toplu, bazı yerlerde tek tek cesetler, erkek, kadın ve çocuk cesetleri. Teze Pir camisinin hakarete uğratılması geniş kitlelerin kalbini ağrıtırıyor, cesetler onları daha çok heyecanlandırır. Nefret ve hakaret zehrinin nasıl derinliğe işlediği his olunur. Bu düşmanlığı aradan kaldırmak, bu nefretin gazaplı intikam hissine çevrilmesinin karşısını almak için çok iş görmek lazım gelecektir."*⁷

Azerbaycan Türklerinin ağır yenilgisinden sonra imzalanmış mütareke (saziş) hakkında Bakü Konseyi toplantısına bilgi veren İ. Suhartsev büyük sevinç içinde beyan ediyordu ki, Müsavat Partisi darmadağın edildi ve Türkiye'nin Bakü cephesi ele geçirildi.⁸

1918 yılı Eylül ayına kadar Bakü Ermenilerin eline geçti. Bu soykırımın arkasında büyük amaç duruyordu. Azerbaycan'ın daha sonra Versay Konferansı'na sunduğu belgelerde de belirtiliyordu ki, Mart'ta Müslüman katliamı, soykırımı yapmış Ermeniler Bakü'yü yerli ahaliden temizlemek, onun kaynaklarına sahip çıkmak, en sonunda ise bu eski Azerbaycan şehrini Ermenistan toprağı ilan etmek istiyorlardı.⁹

Mart soykırımından bir yıl sonra Ermeniler bu olayı Bolşeviklerle Müslümanlar arasında baş göstermiş hakimiyet mücadelesi olarak takdim etmeye başladılar. 1919 yılı sonbaharında Bakü'ye gelen ABD misyonunun başkanı General Harbord'a Bakü'deki Ermeni Piskoposu Bakrat'ın takdim ettiği belgede Ermenilerin Mart olaylarındaki iştiraki inkar ediliyordu. O Bakü'deki olaylar zamanı 1000 kişinin öldürüldüğünü, bunun 300 tanesinin Ermeni ve Rus, 700 tanesinin ise Müslüman olduğu iddia ediliyordu. Ne yazık ki, sonralar Bakü soykırımının siyasi değerlendiril-

⁷ *Naş Golos Gazetesi*, Bakü, 1918, 24 Mart (5 Nisan).

⁸ *Yeni Kafkasya*, 31 Mart 1924.

⁹ C. HESENLI, *a.g.m.*, s.9.

mesi yapılmadı, güya bu soykırımın karşı devrimcilere karşı bir saldırı olduğu belirtildi. Şunu da belirtelim ki, Mart soykırımı tek Bakü'de değil, Şamahı, Guba, Gence, Lenkaran, Zergezur, Nahçıvan vb. bölgelerde de yapılmış, ama Sovyetler döneminde olayın asıl sebebi çarpıtılmıştır. Buna rağmen Mart soykırımı o zaman iki sene art arda Azerbaycan'da matem günü olarak anılmıştır. Zamanla yönetim tarafından unutturulmuş bu olaylar, nihayet 1990'lı yıllarda tekrar gündeme gelmiş, Cumhurbaşkanı Haydar ALİYEV'in 1998 yılı 26 Mart tarihli kararı ile her yıl 31 Mart tarihi Azerbaycan Türklerinin Ermeniler tarafından soykırım günü olarak anılmaktadır.

1918 yılı soykırımı Azerbaycan edebiyatı ve basınında da geniş yankı bulmuştur. Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan'da Ermenilerin yaptıkları ilk katliam girişimleri daha 1905–1906 yıllarında bölgeyi bürüdüğü zaman Mir Mühsün NEVVAB “1905–1906 yıllarında Ermeni–Müslüman davası”, Mehmet Seid ORDUBADİ ise “Kanlı Seneler” adlı eserleri ile Milli Yaddaş abidelerinin temelini atmışlardır. Ama ne yazık ki 1920'li yıllardan sonra 1918 Mart soykırımı konusunun edebiyatta işlenmesi Sovyet Azerbaycan'ında yasaklanmış, bu kanlı olaylar 70 yıl içinde görünmez olmuş, kasıtlı olarak millete unutturulmaya çalışılmıştır.

Bu nedenle Mart soykırımı konusundaki eserlerin büyük çoğunluğu 1918–1920 yılları arasında yazılmış edebi eserlerden ibaret olmuştur. Bu konuda daha zamanında Azerbaycan'ın ünlü yazar ve aydınları, M. E. RESULZADE, Cafer CABBARLI, Üzeyir HACİBEYLİ, Seyyid Hüseyin, Mehmed HADİ, Mirzebala MEMMETZADE, İbrahim HALİL, Hacı Selim SEYYAH, Yusuf Vezir ÇEMENZEMİNLİ vb. Mart faciastının şahitleri olmuş, çeşitli janrlı edebi eserler yazmışlardır.

1918 yılı Mart soykırımı taze olmasına rağmen Cafer CABBARLI'nın yaratıcılığında önemli yer tutmuştur. O esas itibarıyla Çemberekent mezarlığında, şimdiki Şehitler hiyabınında defin olunmuş Mart faciası kurbanlarının hatırasını anmak için “Dur ey har olan millet” başlıklı bir mersiye de yazmıştır. Gençler bu mersiye için şehitlerin yedi ve kırkında günahsız kurbanlar için gözyaşı dökmek, aslında ise milleti düşmana karşı seferberliğe çağırarak okuyorlardı;¹⁰

Gül zari – Vatan soldu

Millet hari – zar oldu

Hamı payimal oldu

Dur ey har olan Millet

¹⁰ Asif RÜSTEMLİ, “Azerbaycanlıların soykırımı bedii edebiyatta”, *Edebiyat Gazetesi*, 26 Mart 2004.

Bir yanda edu cellat
 Bir yan nalevü feryat
 Ol bu zulümden azat
 Dur ey har olan Millet

El çek bu hekaretten
 Kurtar bu esaretten
 Har ol bu hecaletten
 Dur ey har olan Millet

Yazıldığı dönemden 85 sene geçmesine rağmen şiir bu günde güncelliğini korumaktadır. Cafer CABBARLI'nın aynı konuya ithaf ettiği diğer değerli edebi eseri "Ehmed ve Gumru" hikayesidir. Eserde Ehmed ve Gumru'nun ulvi sevgisinden, Mart faciasının bu iki gence getirdiği musibetlerden bahis edilmektedir. Yazar ebeveynleri Ermeni çeteleri tarafından katledilmiş, evleri dağıtılmış Ehmed ve Gumru'yu "*büyük pencereleri kara kümürlere dönmüş, altın duvarları matemlere bürünmüş, eti düğülmüş baş iskeletine benzeyen muhteşem*" İsmailiye binasının önünde dilenci durumunda karşılaştırıyor. Facia ve mahrumiyetlerin mengenesinde tanınmaz şekle düşmüş, "*yaralıyım, sakatım, Şamahı esiriyim*" diye yalvarmalardan birbirini zorlukla tanıyan iki sevgili görüşüklerine sevinmelerine rağmen birbirlerini kucaklamıyorlar, daha doğrusu kucaklamıyorlar, çünkü Ermeni barbarları, vahşileri onların kolunu kesmiştir. Hikaye vahşiliğe, barbarlığa karşı nefret hislerini yükseltiyor.

Metni bugüne dek elde edilmemesine rağmen afiş ve gazete bilgilerinden belli oluyor ki, C. CABBARLI'nın "Bakü müharibesi" adlı 5 perdeli, yedi şekilli dram eseri olmuş ve bu eser Mart faciasında Bakü'de türetilen akıl almaz dehşetlerden bahsediyor.¹¹

C. CABBARLI'nın ahababı, okul arkadaşı, Cumhuriyet dönemindeki parlamentoda mesai arkadaşı Mirzebala MEMMETZADE'nin de (1898 – 1959) yaratıcılığında Mart katliamı önemli yer tutmaktadır. Mirzebala Bakü Mart soykırımını konusunda "Bakü uğruna müharibe". adında facia yazmış ve burada ilk olarak Bakü faciasını kendi adıyla katliam olarak belirtmiştir. O yazıyordu: "*31 Mart 1918 senesi, Bugün... Bakü'müz de kanlar akıtılmış, evler talan edilmiş, ata – babalarımız şehit düşmüş, ana-bacılarımız esir edilmiş. Bugün Bakü ahalisi kendi yurdunda katliama, esarete ve mahkumiyete maruz kalmıştır. Bugün Bakü'nün etrafından akar neft (petrol) çeşmeleri kan çeşmelerine mübeddel olmuştur. Bugün Bakü sahilini yuyan Kuzgun deniz kan denizine çevrilmiştir. Bu-*

¹¹ Asif RÜSTEMLİ, a.g.m.

gün Şaumyanlar, Suhartsevler... uyanmış... Türk egemenliğini... öldürmek için Taşnak Kuvvetlerine müracieten unutulmayacak kanlı günler vücuda getirmişlerdir."

Mirzebala Açık Süz, Gençler Yurdu, Besiret, İstiklal, Azerbaycan vb. dergi ve gazetelerde devamlı olarak çeşitli edebi ve ilmi eserlerle çıkış yapmıştır. Onun editörlüğü, baş yazarlığı ile ilk sayı 1918 yılında Tiflis'de basılmış "Gençler Yurdu" dergisinde yayınlanmış Eksinkılapçılar (Karşı devrimciler) hikayesi Mart katliamından bahis eden enteresan ve ibretli bir edebi eser olarak dikkati çekiyor. Eserin kahramanı Moskova Üniversitesi'nin öğrencisi olan Bolşevik zihniyetli Azerbaycan Türkü Hüseyin Bey'dir. Milliyetini, kültürünü danan, dinine ikrah hissiyle yaklaşan, ana babasını beğenmeyen, millet sevgisinden uzak, mankurtaşmanın "aydın" tipini Mirzebala Hüseyin Bey karakterinde çok büyük ustalıkla yaratmıştır.

Mart soykırımını doğru düzgün şekilde yansıtan en iyi edebi eserlerden biri Ali ve Nino romanıdır. 20. yüzyılın 20'li yıllarında yazılmış, ilk defa 1937'de Viyana'da Almanca yayınlanmış, muhacir, mülteci yurttaşımız Macit Musazade tarafından ilk kez Azerbaycan Türkçesi'ne aktarılmış, Cumhuriyet dönemi olaylarına ithaf edilmiş bu roman 1990 yılında Bakü'de gün yüzüne çıkmıştır.

Esere Bakü'deki Mart katliamının dehşet verici sahneleri de yansıtılmıştır. Dünyanın birçok dillerine de çevrilmiş bu roman 1918 yılı Mart'ında Ermenilerin türettikleri soykırım hakkında renkli ve etkili bir üslupta Avrupa okuyucuları için aktarılan bilgilerin ilk taşıyıcısına dönüşmüş, batıda asıl gerçeklerin anlaşılmasına büyük hizmet göstermiş bulunmaktadır.

Ünlü yazar Seyid Hüseyin Mart hadise-i elemiyesi konusunda iki hikaye yazmıştır. "İsmailiye" İstiklal gazetesinde (4 Şubat 1335), "Hezin bir hatıra" ise Azerbaycan gazetesinde (20-26 Ağustos 1919) yayınlanmıştır. Her iki eserin konusu yazarın kendi tabiri ile aktarılsa; İsmailiye - o milli emellerimizin doğduğu yer, o muhteşem bina, o Azerbaycan fikrini, Azerbaycan hürriyet ve istiklali yeti mefkûresini bir ana gibi besleyip terbiye veren, millet arasında neşr eden merkez, o güzel ve sevimli bina hakkında idi. Hikayelerde İsmailiye namus, kültür sembolü olarak tasvir edilmiştir. Seyid Hüseyin Azerbaycan okuyucusuna İsmailiye'yi mimari eser, istiklal mefkûresinin odağı gibi sunarak onu yakıp yikan Ermeni vahşilerine nefret aşılamaı başarmıştır.

Mehmet Hadi bu devirde Mart soykırımının şahidi olmuş şairlerimizden biridir. O "Türkün nağmesi" adlı şiirinde Türkün dökülen kanlarının beyhude gitmeyeceğine inandığını bildiriyordu. Hadi'nin "Şüheda-i hür-

riyetimizin ervahine ithaf” adlı şiiri ise Mart soykırımının birinci yıldönümü münasebetiyle yazılmış ve Azerbaycan gazetesinin 31 Mart 1919 yılı tarihli sayısında basılmıştır. Şair doğru olarak soykırım kurbanlarını özgürlük, hürriyet uğruna canından geçmiş şehitler adlandırıyor;

Sizin mezarınız işte kulübü – hürriyettir
 Bu süzlerim üreğimden kopan hakikattir
 Sizi unutmuyacak şanlı milletim asla
 Emin olun buna, ey ziyeti cehanı – fena
 Sizinle buldu bu millet heyati nur istikbal

Müsavat Partisi başkanı, siyasetçi, aynı zamanda ünlü gazeteci yazar olmuş Mehmet Emin RESULZADE Mart soykırımının temel siyasi nedenlerine dikkati çekerek “Unutulmaz Facia” adlı makalesinde (İstiklal Gazetesi 1919) yazıyordu: “Martın 31’i hainane bir surette hazırlanmış siyasi facialardan birisi... O günlerde... bir inkılap nam ve perdesi ile ortaya çıkıp milli edavet icra edilmişti. Burjuvaziye ilan-ı harp edilip neticede Sosyalist, Bolşevik ve Müsavat, hiç birisine fark etmeksizin kesilmek ve atılmak için Müslüman olmak kafi gelmişti. Bu noktayı nazardan Bakü’de Şaumyanların çıkarttıkları hadise Leninlerin Leningrad, Petrograd ve Moskova’daki hareketlerine katiyen benzemezdi. Orada sınıfı bir harp, burada ise sınıf harbi nam altında milli bir katliam icra olunuyordu. Taşnaklar intikam alıyordu. Bu intikam her nev komşuluk, inkılapdaşlık, vatandaşlık hissini köreltiyor, yan yana sulh ve müsellimat içinde yaşayan komşu milletleri senelerce birbirlerinden ayırıyordu... Mart’ta dökülen kanlar Türklerdeki Milliyet ve Hürriyeti – Azerbaycan ateşi – mügeddesini söndürmedi. Bakü küçelerinde dökülen kanlar... yakılan İsmailiye ise bir iplik işini görerek yüreklerde söndürülmek istenen hürriyet meşalesini daha ziyade tutuşturuyordu. Kanlar içinde boğulmak istenen Azerbaycan fikri bir kere müstakil bir hükümet şekli ile tecelli etti.”¹²

Yazarın belirttiği gibi türetilen kanlı facialardan, soykırımlardan kasıt Azerbaycan Türklerinin gözünü korkutmak, onu düşünen başlardan yoksun bırakmak, kafalarındaki Türkçülük, özgürlük, istiklalcilik düşüncesinin yok edilmesine çaba göstermekten ibaret idi.

1918 – 1919’lu yıllarda edebi toplumsal fikri Azerbaycan Türklerinin soykırımına yönelmiş ermeni meselesinin sosyal – psikolojik kökleri isnat noktalarının araştırılması ve problemin siyasi çözümü meşgul edi-

¹² Alhan BAYRAMOĞLU, “Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı turettileri soykırım emelleri bedii edebiyatta”, *Ulduz Dergisi*, Sayı 10, 2001, s.80.

yordu. Mesela, Yusuf Vezir ÇEMENZEMİNLİ 1919 yılında, "Harici Siyasetimiz" genel başlığıyla yayımladığı makaleler dizisinden (silsile) birini "Ermenistan ve biz" diye adlandırmıştı. Burada yazar Ermeni meselesinin tarihi zarfında onların Avrupa'ya devamlı müracaatlarının Hıristiyanlık namına, dindarlık adına bağlanmalarına rağmen tatlı vaatlerden başka hiç bir şey elde edemediklerine dikkati çekerek yazıyordu. Mesele açıktır. Siyasette hissiyat yoktur.

Siyaset ne din, ne millet, ne insaniyet hiç bir şey tanımaz. Siyasetin aslı faydadır. Ve bütün siyasi ve beynelmilel münasebete dair meseleler fayda nokta-i nazarından hallolunur.

Taşnakların vahşilikleri, riyakarlık dolu gaddarlıkları, aynı zamanda dış güçler elinde bir alete çevrilmeleri Mehemed MURADZADE'nin 1918 yılı soykırımına ithaf ettiği "Mart hadiseyi – elimesi (Bakü, 1919) eserinde daha dolgun şekilde ve Renkli bir üslupta tasvir edilmiştir. Şunu da belirtelim ki bu eser 1993'de Bakü'de tekrar yayımlanmıştır.

Azerbaycan'ın halk musikisinin kurucusu sayılan Üzeyir Hacıbeyli de Mart soykırımının şahidi olmuş, bu dehşetli olaylarla ilgili birkaç makale yazmıştır. O "Hikayenevis" imzasıyla bu konuda "Gönüllü" adında bir hikaye ve aynı zamanda 1919 yılında Mart Soykırımının yıl dönümü ile ilgili "31 Mart" isimli bir makale yazmıştır. Yazar makalesinde Ermenilerin 1919 yılı Mart'ında sivil masum insanları vahşi bir şekilde katliam yaptığına değinmekle aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin samimiyetini, dürüstlüğünü üne çekiyor ve soykırımın bir ders olduğunu belirterek onun bir daha unutulmamasını temenni ediyor.

Şunu da belirtmekte yarar var ki, zorbalığa, zulme ve gaddarlığa nefret, hakka, adalete, hürriyete rağbet hissini aşılmasa Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı türettikleri soykırımdan bahis eden edebi eserlerin temel gayesini, hedefini teşkil etmektedir. Vatansever şair ve yazarlarımızın yürek yangısını, feryadını sözünde mısrasında yaşatan bu eserlerin arşivlerden çıkartılarak milli istiklal ışığında araştırılıp incelenmesine büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Bizde makalemizi Üzeyir Hacıbeyli'nin bugün için de güncel olan aşağıdaki cümleleri ile noktalamak istiyoruz: "*Bugünkü vazifemiz o kara günleri yaddan çıkarmamak ve buna göre de her an her şeye hazır olmaktır. Borcumuz bu vatani gelecekte her tür tecavüzdü korumak ve memleketimizi şerefle yaşatmaya çalışmaktır.*"